

Justyna Sprutta

Akt wcielenia w ikonie : (na podstawie wybranych ikon)

Salvatoris Mater 6/4, 225-235

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Najprościej akt wcielenia można zdefiniować jako moment wejścia Boga w historię świata¹. Z chwilą tą wiąże się także przeniknięcie Bożymi energiami tego, co stanowi *profanum*. Już bowiem w momencie wcielenia dotknięta skutkami grzechu pierwotnego ludzka natura doświadcza tego przemieniającego *profanum* w *sacrum* przeniknięcia, a dokonuje się to w łonie Maryi wybranej na Matkę Syna Bożego. Moment wcielenia związany jest również z pełnym „otwarcie” w Jezusie Chrystusie, Słowie Wcielonym, wieczności na doczesność oraz także doczesności na wieczność².

1. Wcielenie w teologii prawosławnej

Zanim zostanie przedstawiona interpretacja momentu wcielenia w ikonie święta „Zwiastowanie” oraz w nawiązujących ściśle do tegoż misterium wybranych ikonach maryjnych typu Oranta, należy przyrzeć się prawosławnej interpretacji dogmatu o wcieleniu, gdyż to właśnie liturgia wschodnia, w tym liturgia prawosławna, jest naturalnym kontekstem, w którym istnieje ikona; zresztą wizerunek ten ma swoje korzenie w historii i kulturze Wschodu.

Teologia prawosławna mówi, że w momencie wcielenia spełnia się Objawienie, ponieważ wcielenie jest niezbędne dla pełnej manifestacji Boga Ojca, Syna i Ducha³. W chwili wcielenia stanowiącego teofanię Jezus Chrystus nadal pozostaje Bogiem w łonie niezmiennej Trójcy i zarazem staje się człowiekiem⁴. Ponadto

Justyna Sprutta

Akt wcielenia w ikonie (na podstawie wybranych ikon)

SALVATORIS MATER
6(2004) nr 4, 225-235

¹ W akcie wcielenia *Osoba Syna przewyższa granice między tym, co transcendentne, i tym, co immanentne, i wchodzi w ludzką historię*. W: ŁOSSKI, *Teologia dogmatyczna*, tł. H. Paprocki, Białystok 2000, 74.

² Powiązanie tego, co wieczne z tym, co doczesne można odnieść też do natury Boskiej i ludzkiej w Osobie Jezusa Chrystusa.

³ W: ŁOSSKI, *Teologia dogmatyczna...*, 73-74. Na uczestnictwo Trójcy Świętej w akcie wcielenia wskazuje w ikonach „Zwiastowanie” chociażby rozszczępiony na trzy części promień zstępujący z nieba na Maryję. Por. np. ikona grecka „Zwiastowanie” z 1547 r., z klasztoru Dionisiou na Athosie (il. nr 3), czy ikona karpacka „Zwiastowanie” z XVII w., obecnie w Muzeum Narodowym w Przemyślu (il. nr 7), w: M. JANOCHA, *Ikona Zwiastowania. (Ikonografia Zwiastowania w sztuce chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu)*, Poznań 2002, il. nr 3 i il. nr 7.

⁴ W: ŁOSSKI, *Teologia dogmatyczna...*, 74. W momencie wcielenia ma swój początek ekonomia Syna Bożego, który wchodzi w dzieje świata, natomiast natura ludzka Jezusa Chrystusa stanowi w swej pełni ostatnią granicę wcielenia. TAMŻE.

owocem tego misterium jest również to, że Bóg czyni się widzialnym w Jezusie Chrystusie⁵, ale przede wszystkim następstwem wcielenia staje się naprawienie rozerwanej przez zło więzi stworzenia z Bogiem⁶. Przez sam fakt wcielenia zostaje usunięte rozłączenie natury Boskiej i ludzkiej⁷, które dotąd stanowiło pierwszą przeszkodę w naprawieniu tej więzi. Jednakże pozostałe przeszkody – grzech i śmierć – mimo pokonania ich przez Jezusa Chrystusa nadal istnieją, gdyż bezwzględne usunięcie tychże obu przeszkód byłoby – jak to wyraził W. Łoski – *gwałtem nad wolnością, która je zrodziła*⁸. Zatem Bóg, wcielając się, odtwarza rozerwaną przez zło więź ze stworzeniem, ale nie eliminuje obecności grzechu i śmierci. W. Łoski pisze: *Głęboki sens Wcielenia kryje się w fizycznej i metafizycznej kontemplacji przemienionej przez łaskę natury, w tym odtąd osiągalnym odnowieniu natury ludzkiej, w tej jasności, która rozerwała ciemności śmierci i prowadzi do przebóstwienia*⁹.

Akt wcielenia dokonuje się z udziałem stworzenia. Misterium to wiąże się bowiem z przyjęciem od Maryi przez Boga Jej człowieczeństwa¹⁰. Jest to *cud pokory*, ponieważ *Słowo „przyjmuje” od swego własnego stworzenia ciała, Bóg w decydującym momencie Zwiastowania prosi Maryję o swoje człowieczeństwo, o swoją własną ludzką naturę*¹¹. Wcielając się, Bóg stwarza zatem swoją naturę ludzką w swej hipostazie z oczyszczonej przez Ducha Świętego Maryi¹².

Wcielenie jest także misterium, w którym ważne miejsce zajmuje Duch Święty. On nie tylko oczyszcza Maryję, ale także dokonuje wcielenia; uświęca łono Maryi, *czyniąc je doskonale dziewiczym i w ten sposób daje Dziewicy Maryi przez samą doskonałość czystości moc do przyjęcia i zrodzenia Syna, najdoskonalsze dziewictwo, dane przez Ducha*

⁵ Konsekwencją tego misterium jest także ekonomia ikon skoncentrowanych na Słowie Wcielonym i ukierunkowujących ku Niemu jako ku Ikonie Ojca w Duchu Świętym.

⁶ Por. M. QUENOT, *Ikona. Okno ku wieczności*, tł. H. Paprocki, Białystok 1997, 129.

⁷ Z usunięciem tego rozdziału obu natur wiążą się znane słowa św. Ireneusza: *Jeżeli Słowo stało się człowiekiem, to w tym celu, aby człowiek mógł stać się bogiem*. IRENEUSZ, *Contra haereses*, V, praef.: PG 1, 1035, cyt. za: M. QUENOT, *Ikona...*, 129. Por. MAXIMOS (Aghiorgoussis), *Wiara Kościoła*, w: *Prawosławie. (Światło wiary i źródło doświadczenia)*, red. K., J. LEŚNIEWSKY, Lublin 1999, 42.

⁸ W. ŁOSSKI, *Teologia dogmatyczna...*, 75.

⁹ TAMŻE.

¹⁰ TAMŻE, 76.

¹¹ TAMŻE. Prawda o przyjęciu ciała od Maryi jest wyrażona w Wielkich niesporach, *sticherach do Ps 140: Urodzę Bezcielesnego, który ode mnie weźmie ciało, aby przywrócić człowieka do pierwotnej godności przez połączenie natur, jako jedyny Wszchemogący!*, cyt. za: M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona*, tł. H. Paprocki, Białystok 2001, 123.

¹² W. ŁOSSKI, *Teologia dogmatyczna...*, 77.

jako czystość całej istoty, zgadza się z Bożym macierzyństwem¹³. Duch Święty zstępuje na Maryję, przeobrażając Ją w tron Słowa¹⁴, zaś wskutek tego zstąpienia Maryja może stać się Matką Zbawiciela, ponieważ to na Niej wypełnił się plan Boży wobec Niej i zbawienia całej ludzkości¹⁵. Jednakże, jak podaje św. Grzegorz Palamas, wcielenie byłoby niemożliwe bez twórczej woli Boga i dobrowolnej zgody Maryi¹⁶.

2. Ikona „Zwiastowanie”¹⁷ - ikoną wcielenia

Według teologii prawosławnej Maryja – Radość całego stworzenia - osiąga stan świętości, który umożliwia Jej pokorną, pewną i pozytywną odpowiedź na poselstwo archanioła Gabriela. Ponadto świętość osiągnięta przez Maryję wskazuje na niezniszczalność stworzenia Bożego mimo upadku mającego miejsce u zarania dziejów¹⁸.

¹³ TAMŻE, 76.

¹⁴ Maryję jako tron Boga i żywą świątynię ukazuje np. ikona Matki Bożej Tronującej z monasteru w Tołdze koło Jarosławia, pochodząca z 2 poł. XIII w., obecnie znajdująca się w Galerii Tretiakowskiej w Moskwie, w Rosji. Maryja ukazana jest jako tron Boga, żywa świątynia, drabina ustawiona pomiędzy ziemią i niebem, po której zstąpił na świat Bóg w Jezusie Chrystusie. O. POPOWA, E. SMIRNOVA, P. CORTESI, *Ikony*, tł. T. Łozińska, Warszawa 2000, 123. Nawiązując tutaj jeszcze do wspomnianego imienia Maryi – żywej świątyni, należy dodać, że Maryją stanowi priorytetową świątynię Jezusa Chrystusa. M. QUENOT, *Ikona...*, 13. Świątynia jest także symbolem Maryi, bowiem przez swoje fiat Maryja staje się świątynią świętszą nad święte świątych jak głosi *Akatyst* (ikos 12). M. JANOCHA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne w dawnej Rzeczypospolitej. (Problem kanonu)*, Warszawa 2001, 192. Bóg, wcielając się w ludzkie ciało, przemienia je w świątynię; Maryja-Oranta jest personifikacją m. in. chrześcijańskiej świątyni. I. JAZYKOWA, *Świat ikony*, tł. H. Paprocki, Warszawa 2003, 224.

¹⁵ J. ANCHIMIUK, *Duch Święty a Bogarodzica we współczesnej teologii prawosławnej*, w: *Nosicielka Ducha. Pneumatofora. (Materiały z kongresu mariologicznego Jasna Góra 18-23 sierpnia 1996)*, red. J. WOJTKOWSKI, S.C. NAPIÓRKOWSKI, Lublin 1998, 11. Por. także o przyjęciu przez Maryję Boga i związanej z tym Jej roli w dziejach zbawienia: M. QUENOT, *Ikona...*, 43.

¹⁶ J. ANCHIMIUK, *Duch Święty a Bogarodzica...*, 14.

¹⁷ Jest kilka wariantów ikony święta „Zwiastowanie”, np. istniejący od VI w. jej wariant ukazuje archanioła Gabriela oraz promień światłości kierującej się ku głowie Maryi. Promień ten wychodzi w tym wariacie ikon „Zwiastowanie” z gołębiczy symbolizującej Ducha Świętego. Inny wariant ikony tego święta znany jest w bizantyjskich pracowniach już w IX w. Ukazuje on Dziecię o rysach dorosłego mężczyzny, które – wpisane w łono Maryi – wykonuje gest błogosławieństwa. *Exemplum* tego drugiego wariantu jest ikona zwana „Zwiastowaniem z Ustiuga”, pochodząca z końca XII w. z Nowogrodu, obecnie znajdująca się w Galerii Tretiakowskiej w Moskwie w Rosji. M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 120-121.

¹⁸ J. ANCHIMIUK, *Duch Święty a Bogarodzica...*, 11. Por. MAXIMOS (Aghiorgoussis), *Wiara Kościoła...*, 41. Ponadto pełnia Ducha Świętego, istniejąca w Maryi, czyni Ją najpełniejszym przejawem miłości Boga względem stworzenia, ale Maryja jest także odważnym i oddanym zwróceniem się stworzenia ku Bogu. J. ANCHIMIUK, *Duch Święty a Bogarodzica...*, 12.

Przyjęcie przez Maryję Boga do łona, które jest łonem stworzenia, stanowi szczególną łaskę mającą u podstaw bezgraniczną miłość Stwórcy do tego, co stworzone. Przyjęcie to, czyli moment wcielenia dokonanego przez Ducha Świętego¹⁹, wiąże się z momentem zwiastowania Maryi przez archanioła Gabriela. Zdaniem o. Grzegorza Kruga, to właśnie w zwiastowaniu *wypełniło się misterium, które przekracza granice ludzkiego rozumu – Wcielenie Boga*²⁰.

Jeżeli chodzi o sam wizerunek zwiastowania, scena ta znana jest w ikonografii chrześcijańskiej już od III wieku²¹. Zwiastowanie Maryi stanowi nie tylko temat, ale także tytuł ikony²². Można mówić o wariacie ikony „Zwiastowanie” opartym na Ewangelii, jak też o wariacie opartym na apokryfach²³.

W bazującej na Ewangelii²⁴ ikonie „Zwiastowanie” Maryja ukazana jest jako powiadomiona przez archanioła Gabriela o mającym dokonać

¹⁹ Św. Grzegorz Palamas stwierdza: *Gdyby urodził się [Jezus Chrystus – J. S.] z nasienia, nie byłby nowym człowiekiem, byłby uformowany na wzór starego i dziedzicem błędu, nie mógłby przyjąć w siebie pełni nietkniętej Boskości, i stać się źródłem niewyczerpanym uświęcenia.* GRZEGORZ PALAMAS, *Homilia na Narodzenie*, 8, cyt. za: M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 123.

²⁰ Cyt. za: M. QUENOT, *Ikona...*, 43.

²¹ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 189.

²² Ikona „Zwiastowanie” znajduje się w rzędzie świąt oraz często na Bramie Królewskiej ikonostasu.

²³ Literackie źródło tychże ikon stanowi nie tylko fragment Ewangelii według św. Łukasza (1, 26-38), ale także opowieści apokryficzne, zawarte w *Protoewangelii Jakuba*, *Ewangelii Pseudo-Mateusza* i w *Ormiańskiej Ewangelii Dzieciństwa*. Ewangelista nie precyzuje miejsca zwiastowania Maryi, natomiast opowieści apokryficzne mówią o zwiastowaniu dokonującym się wtedy, gdy Maryja *wzięła dzban i wyszła, by zaczerpnąć wody* (*Protoewangelia Jakuba* XI, 1). *Ewangelia Pseudo-Mateusza* wspomina o źródle (IX, 1), zaś *Ormiańska Ewangelia Dzieciństwa* o studni (IV, 8). Drugie natomiast zwiastowanie miało miejsce w momencie przedzenia przez tronującą Maryję wylosowanej kiedyś z rąk kapłana purpury, którą przeznaczono na zasłonę dla jerozolimskiej świątyni. Zasłona ta miała oddzielać „święte świętych” od pozostałej części sakralnej budowli. Należy tutaj jeszcze dodać, że w przypadku pierwszego zwiastowania związanego z udaniem się Maryi w celu zaczerpnięcia wody, przedła przed tym zwiastowaniem szkarłat. Utkana przez Maryję zasłona – rozdarta w momencie śmierci Jezusa Chrystusa na krzyżu (Mt 27, 51) – stała się symbolem ciała Zbawiciela, i w takim duchu, jako tenże symbol, rozumieli ją Ojcowie Kościoła, m. in. Proklus i św. Jan Chryzostom. M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 185. Por. TENŻE, *Ikona Zwiastowania...*, 5-6. Por. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. KUBALSKA-SULKIEWICZ, M. BIELSKA-ŁACH, A. MANTEUFFEL-SZAROTA, Warszawa 2004, 456. Należy tu wspomnieć także o ukazywaniu Maryi w momencie zwiastowania przy lekturze – taka wizja w ikonie jest skutkiem destrukcyjnych dla kanonu ikon wpływów łacińskiej, chrześcijańskiej sztuki o tematyce religijnej. Por. TAMŻE. Maryję przy lekturze ukazuje np. ikona wołyńska „Zwiastowanie” z XVIII w., z Jarewiczszów, obecnie w Muzeum Architektury Ludowej w Kijowie na Ukrainie. M. JANOCZA, *Ikona Zwiastowania...*, il. nr 11.

²⁴ Np. we wspomnianej już ikonie nowogrodzkiej „Zwiastowanie z Ustiuga” z 2 poł. XII w., obecnie w Galerii Trietiakowskijskiej w Moskwie. TAMŻE, il. nr 2. Chociaż

się w Niej misterium. Archanioł przekazuje słowa Boga z pomocą gestu ręki, której ułożenie palców interpretuje się jako przejęty z antyku gest oratorski, chociaż w ikonografii bizantyjskiej częściej prezentuje się w ikonie tego święta ten gest jako gest liturgicznego błogosławieństwa²⁵. Ponadto w ręce archanioła znajduje się rabdos²⁶, który, mając niekiedy poprzeczne ramię, wskazuje tym samym na cenę odkupienia, jaką ponieś wcielający się w łono Maryi Bóg²⁷. Poza tym w ikonie „Zwiastowanie” pojawia się na wysokości serca Maryi postać Chrystusa-Emanuela, na którą może Ona wskazywać ręką²⁸.

Jeżeli chodzi natomiast o ikonę „Zwiastowanie” opartą na apokryfach²⁹, akt wcielenia ukazany jest często pod symbolem przedzenia przez Maryję purpury. Przedzenie purpury na zasłonę dla sanktuarium w świątyni jerozolimskiej, symbolizującą ciało Syna Bożego, jest zobrażeniem wcielania się Boga, tzn. wizją momentu wcielenia. W danym wariacie ikony „Zwiastowanie” Maryja, tkając purpurę, w lewej dłoni trzyma motek z wełną, natomiast prawą, otwartą rękę unosi w geście dialogu. Za tą malarską wizją kryje się głęboka teologia wcielenia: Maryja przekłada na obraz, tzn. na ciało dla Boga, słowa usłyszane z ust archanioła Gabriela, stając się w tym momencie Matką Słowa Wcielonego³⁰.

– należy zauważyć – także w tej ikonie w rękach Maryi znajduje się purpurowa nić i kłębek wełny. TAMŻE.

²⁵ *Benedictio graeca*. Jeżeli chodzi o sam układ palców w tym geście: palce wskazujący i środkowy są skierowane ku górze. TAMŻE, 10.

²⁶ Jest to cienka, długa laska – symbol posłannictwa niebiańskiego. Wskazuje ona także na królewskie panowanie Boga Ojca, jak też Syna. Por. E. SMYKOWSKA, *Ikona*. [Mały słownik], Warszawa 2002, 68. Por. też: M. JANOCHA, *Ikona Zwiastowania...*, 10.

²⁷ Zresztą według teologii wschodniej dopełnieniem wcielenia jest odkupienie – na tę treść wiary wskazuje chociażby wspomniany rabdos z poprzecznym ramieniem. Wcielenie zatem wiąże się z Paschą Jezusa Chrystusa. M. QUENOT pisze: *Kształtujący się embriion jest Przedwiecznym Bogiem, będącym poza czasem i przestrzenią. W zderzeniu światłości z ciemnością, co unaocznia historię zbawienia, wyróżniają się trzy fazy: światłość pozostaje ukryta od Zwiastowania, które przygotowuje zwycięstwo i stanowi pierwszy element paschalny; po raz pierwszy światłość rozdziera ciemności w Narodzeniu, aby następnie wszystko zalać światłością w dniu Zmartwychwstania*. M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 123. Rabdos z poprzecznym ramieniem w ręku archanioła Gabriela ukazuje np. ikona suzdalska „Zwiastowanie” z XVI w., obecnie w Muzeum Kremłowskim w Suzdału. M. JANOCHA, *Ikona Zwiastowania...*, il. nr 5.

²⁸ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych...*, 456. J. FOREST, *Modlitwa z ikonami*, tł. E. E. Nowakowska, Bydgoszcz 1999, 99.

²⁹ Przykładem jest tutaj chociażby ikona „Zwiastowanie” z XII w., z klasztoru św. Katarzyny na Synaju. M. JANOCHA, *Ikona Zwiastowania...*, il. nr 1.

³⁰ Tkanie w języku biblijnym oznacza także kształtowanie ciała: por. Ps 139, 13. Jeżeli chodzi o kolor tkaney przez Maryję zasłony, zarówno purpura, jak i szkarłat są kolorami królewskimi. Kolory te stanowią aluzję do królewskiego rodu Dawida, z którego pochodzi Maryja. Ponadto kolory te stanowią także aluzję do królewskiej godności samego Jezusa Chrystusa, poczętego w łonie Maryi, ewokując ponadto przelaną na krzyżu Jego odkupieńczą Krew. Wielki kanon św. Andrzeja z Krety (Oda 8, cyt. według Fritsch 1985, 61) mówi: *Królewska purpura Emmanuela, którą jest*

Archanioł Gabriel natomiast, kierując ku Przędzającej rękę o układzie palców wskazującym na Trójcę Świętą oraz naturę Boską i ludzką w Osobie Jezusa Chrystusa, przekazuje Maryi, utrzymując palce w tym samym geście, słowa Boga. Dłoń Maryi, kierując się w tym momencie ku górze, wyraża wahanie, natomiast ułożona pionowo – zgodę. Maryja rozmaicie reaguje na usłyszane od archanioła Gabriela orędzie: może odwracać się i wypuszczać z ręki purpurowy kłębek, co wskazuje na zaskoczenie i lęk, ale może także wyciągać rękę na wysokość piersi ku archaniołowi, wyrażając w ten sposób kontemplację lub sprzeciw.

Nieco inaczej jawi się moment wcielenia w ikonach „Zwiastowanie” z epoki okcydentalizacji sztuki cerkiewnej, np. w ikonie „Zwiastowanie” z Lubohory³¹ archanioł Gabriel trzyma w prawej ręce kwiat, lewą rękę wznosząc ku górze i wskazując palcem na niebo. W jeszcze innych ikonach tego święta, także z epoki wpływów łacińskiej sztuki religijnej, Dziecię może być ukazane w momencie wstępowania w łono Maryi, na które to łono wskazuje wypływający z ręki Boga Ojca promień.

Jak można dostrzec, symbolika związana ze zwiastowaniem Maryi jest w ikonach bardzo bogata. Należy ponadto zauważyć, że nie tylko w ikonach święta „Zwiastowanie”, ale także w innych ikonach „z udziałem Maryi” Matka Boża odziana jest przeważnie w niebieską tunikę³² i purpurowy maforion, na którym umieszczone są trzy gwiazdki³³ wskazujące na dziewictwo Maryi przed, w trakcie i po narodzeniu Jezusa Chrystusa³⁴. Ponadto w ikonach „Zwiastowanie” Maryja może nie tylko stać, ale także zasiadać na tronie z poduszką i podnóżkiem, który to tron symbolizuje królewską godność poczętego w Niej Syna. Jednakże tron ten odnosi się również do Maryi, określanej w *Akatyscie* mianem: *tron Króla* oraz: *tron Najświętszego, Tego, co jest nad Cheruby*³⁵. Królewska godność Jezusa Chrystusa jest w ikonach „Zwiastowanie” podkreślana także czerwonym kolorem poduszki oraz pantofli Matki Bożej, natomiast podnózek symbolizuje postawienie Maryi nawet ponad naturą anielską.

---

jego ciało, była utkana w Twoim łonie, najczystsza Dziewico i Bogarodzico, cyt. za: M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 185-186.

³¹ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 199.

³² Niekiedy zieloną. TAMŻE, 190.

³³ Na wysokości ramion i czoła. Jeżeli chodzi o samą genezę, gwiazdki są starym syryjskim symbolem dziewictwa. Haftowano je na ślubnych welonach księżniczek. O. POPOWA, E. SMIRNOVA, P. CORTESI, *Ikony...*, 16.

³⁴ Jeżeli chodzi o tunikę Maryi, jej kolor ma wieloraką symbolikę. Symbolizuje on mianowicie m. in.: niebo, wiarę, pokorę, mądrość; jest kolorem Matki Bożej. K. KLAUZA, *Teologiczna hermeneutyka ikony*, Lublin 2000, 150. Natomiast kolor maforionu Maryi symbolizuje m. in. miłość, Ducha Świętego, młodość, bogactwo, walkę, ofiarę, zdrowie. TAMŻE.

³⁵ *Akatyst* (ikos 1 oraz ikos 8), cyt. za: M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 190.

Z momentem wcielenia wiążą się w ikonach święta „Zwiastowanie” także jeszcze inne symbole, np. występująca w nich od X w. ręka Boga Ojca, *manus Dei*, obłoki lub hemisfera nieba z zstępującym na Maryję promieniem Bożej energii, którego rozszczepienie na trzy części wskazuje na objawienie Ojca, Syna i Ducha, gdyż zwiastowanie Maryi jest *teofanią Trzech Osób Boskich*³⁶. Elementem występującym w ikonach „Zwiastowanie” jest także biała gołębica symbolizująca Ducha Świętego, z którego poczęła Maryja. W epoce późnobyzantyjskiej gołębica ta zostaje zamknięta w kolistym kręgu, którego forma – krąg – symbolizuje m. in. wieczność i wszechobecność Boga³⁷. Ten symbol Ducha Świętego może być w ikonach „Zwiastowanie” niejako „nanizany” na zstępujący z nieba promień, co ma wskazywać na uczestnictwo Maryi w Bożej światłości. W ikonach tego święta pojawia się w XII w. także motyw dzbana lub doniczki, tudzież drzewa – ewokujący rajske drzewo życia i zarazem drzewo Chrystusowego krzyża³⁸. Ponadto w wizję zwiastowania Maryi w ikonach wpisana bywa często architektura, również pełniąca funkcję symbolu. Architektura ta do XIV w. koncentruje się przeważnie wokół postaci Maryi, sugerując wysoki tron, bramę lub budowlę sakralną³⁹. Nadto, od XV w. pojawia się w ikonach „Zwiastowanie” także kolumna, która, łącząc niebo z ziemią, staje się symbolem wcielenia, symbolem Jezusa Chrystusa w Jego naturze Boskiej i ludzkiej, bądź symbolem samej Maryi, którą *Akatyst* zwie *wzniosłą kolumną dziewictwa*⁴⁰. Występująca w ikonach kolumna, często ozdobiona wieńcem obłoków, może mieć barwę ognia, co stanowi aluzję do starotestamentowego słupa ognia i słupa obłoku, w których to znakach Bóg był obecny wśród podążających do Ziemi Obiecanej Izraelitów (Lb 9, 15-23). Zatem znaki te były miejscem uobecnienia się Jahwe. Kolumna, słup istniejący w ikonach

³⁶ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 190.

³⁷ Por. D. FORSTNER, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, t. I i oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, 57-58.

³⁸ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 191. Np. motyw doniczki i drzewa występuje w ikonie greckiej „Zwiastowanie” z 1547 r. z klasztoru Dionisiu na Athosie. TENZE, *Ikona Zwiastowania...*, il. nr 3.

³⁹ M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 191. Jeżeli chodzi o samą interpretację bramy jako symbolu Maryi należy tu wskazać chociażby na komentarz Piotra z Argos do wizji zamkniętej Bramy sanktuarium w *Księdze Ezechiela* (Ez 44, 1-4): *To Tyś jest Dziewicą, bramą zwróconą ku wschodowi, która w swym łonie będziesz nosić Tego, co przybywa ze wschodu, sponad niebios, i pozostaniesz nieprzystępną dla innych*. Należy tutaj nawiązać jeszcze do symboliki Bramy Królewskiej w ikonostasie, na której często umieszczona jest ikona „Zwiastowanie”. Brama Królewska symbolizuje samego Jezusa Chrystusa (por. J 10, 7), ale także Jego Matkę, w której łonie się począł. PIOTR Z ARGOS, *Homilia na święto Ofiarowania Matki Bożej*, 7, cyt. za: M. JANOCZA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 191-192.

⁴⁰ *Akatyst*, ikos 10.

„Zwiastowanie”, staje się we wschodniej tradycji patrystycznej symbolem Maryi. Maryja jest bowiem „słupem”, w którym „uobecnił się” Bóg, wstępując w Jej łono, by na nowo włączyć stworzenie w krąg życia Ojca, Syna i Ducha. Zatem Maryja, której symbolem jest kolumna, przyjmując do swego łona Boga, łączy Niebo z ziemią; ze względu na tę łączność nieba i ziemi w Maryi ikona „Zwiastowanie” umieszczana jest w wielu cerkwiach przed ołtarzem na Bramie Królewskiej⁴¹.

Brama Królewska jest głównym wejściem do sanktuarium symbolizującego w architekturze sakralnej Królestwo Boże. Przed Bramą tą chrześcijanin przyjmuje Ciało i Krew Jezusa Chrystusa, zaś wzorem przyjęcia Zbawiciela jest tutaj Maryja. W momencie zwiastowania przyjmuje Ona Boga całą swą duszą i ciałem. Zatem chrześcijanin, wzorując się na Maryi, *czyni to samo*⁴². W chwili zwiastowania Maryja, „nowa Ewa”, odpowiada: *Oto ja, służebnica Pańska* (Łk 1, 38). Podobną gotowość poddania się Bogu wyraża przez przyjęcie Ciała i Krwi Zbawiciela każdy chrześcijanin. Ponadto podobnie jak Maryja⁴³ każdy chrześcijanin jest świątynią Boga⁴⁴, aktualizując przez słuchanie słowa Bożego i przyjęcie sakramentów świętych tę swoją godność. Tym samym – co warto podkreślić – afirmuje on siebie jako miejsce „wcielenia się” Boga⁴⁵.

3. Idea wcielenia w wybranych ikonach maryjnych typu Oranta⁴⁶

Snując refleksję o ikonach związanych z momentem wcielenia, należy w grupie wizerunków maryjnych typu Oranta zwrócić uwagę np.

⁴¹ Czasem zamiast tej ikony może występować w zamian „Drzewo Jessego”. Należy dodać tutaj ponadto, że zamknięta Brama Królewska symbolizuje dziewictwo Maryi, natomiast otwarta – dostęp do Boga. Por. E. SENDLER, *Le icone bizantine della Madre di Dio*, Milano 1995, 45. Ukazana na tej Bramie ikona „Zwiastowanie” otwiera na tajemnicę Boga Wcielonego, który wychodzi przez otwartą Bramę w trakcie Liturgii ku ludziom. M. JANOCHA, *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne...*, 212-213. Warto tutaj wskazać na jeszcze jeden symbol Maryi, a mianowicie na górę. Bóg w Osobie Jezusa Chrystusa zstępuje na Świętą Górę, którą jest w liturgii bizantyjskiej Maryja. M. QUENOT, *Ikona...*, 46.

⁴² J. FOERST, *Modlitwa z ikonami...*, 99.

⁴³ O Marii jako *świętymi* – por. przypis 14.

⁴⁴ Zdaniem M. Quenota cała ludzkość stała się w Maryi-Świątyni mieszkaniem Boga, na co wskazują słowa archanioła Gabriela skierowane do przyszłej *Theotokos: Pan jest z Tobą* (Łk 1, 28). M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 125.

⁴⁵ TAMŻE.

⁴⁶ Oranta (z języka łacińskiego: „modląca się”) to jeden z fundamentalnych typów ikon maryjnych. Typ ten ukazuje Matkę Bożą z uniesionymi obiema rękami. Zdaniem I. Jazykowej wizerunek ten sięga do wczesnochrześcijańskich przedstawień dusz zmarłych, które modlą się w intencji żywych. I. JAZYKOWA, *Świat ikony...*, 223.

na ikonę „Znak”⁴⁷. Ikona ta wskazuje *sensu stricto* na wcielenie Boga, ukazując medalion z Chrystusem-Emanuelem na piersi przedstawionej w półpostaci Maryi. W ikonie tej, podobnie jak w innych ikonach maryjnych typu Oranta, Maryja wznosi obie ręce w geście wielbienia Boga. Kolejną ikonę maryjną typu Oranta (podtypu „Znak”)⁴⁸, także uwyrażniającą ideę wcielenia, stanowi ikona o nazwie „Panagia”⁴⁹, w którym to wizerunku ukazana w całej postaci Maryja ma umieszczony na wysokości piersi medalion z Chrystusem-Emanuelem. Postawa Maryi z wzniesionymi rękoma i Dziecięciem uobecnionym w Jej wnętrzu nawiązuje do kształtu kielicha mszalnego, w którym dokonuje się bezkrwawa Ofiara Zbawiciela⁵⁰. Zatem podkreślająca ideę wcielenia ikona typu „Znak”, w tym ikona o nazwie „Panagia”, wskazuje także na paschalny wymiar tegoż misterium, odsyłając do Chrystusowego Krzyża. Zresztą odkupienie rozumiane jest w teologii Wschodu także jako dopełnienie wcielenia. Jeżeli chodzi natomiast o wzniesienie rąk przez Maryję, we wszystkich wymienionych tutaj ikonach jest to postawa wielbienia przez Nią Boga obecnego w Jej łonie⁵¹. Należy zwrócić jeszcze uwagę nie tylko na znaczenie uniesionych rąk Maryi, ale także na symbolikę gestu rąk samego Chrystusa-Emanuela. Gest Dziecięcia jest tu interpretowany nie tylko jako gest Oranta, ale również jako udzielanie oburącz błogosławieństwa. Każdy chrześcijanin modli się w Chrystusie-Emanuelu, i właśnie taką samą modlitwę realizuje we wspomnianych ikonach Matka Boża. Zatem także modlitwa Maryi jest uczestniczeniem w modlitwie Jej Syna⁵². Nie ma w tym nic zaskakującego, ponieważ Maryja, od kiedy przyjęła do swego łona Słowo, upodobniła się do Niego, zatem również przez

---

W ogóle wizerunek oranta istnieje już chociażby we freskach w katakumbach. Postawa oranta jest zresztą najstarszą postawą modlitewną, przekazaną przez liturgię. W postawie tej m. in. Tertulian dopatrywał się podobieństwa do Jezusa Chrystusa modlącego się na krzyżu: *My nie tylko podnosimy ręce, lecz także rozkładamy, wzorując się na cierpieniach Pana Jezusa i wyznajemy Go w modlitwie*. T. SINKA, *Symbolie liturgiczne*, Kraków 1991, 40.

⁴⁷ Ikona „Znak” znana jest tylko na Rusi. Wiąże się ona ze starotestamentowym prorocstwem Izajasza (7, 14). Bardzo znaną ikoną tego imienia jest np. nowogrodzka ikona „Bogurodzica Znak”. Ikona ta okazała cudowną pomoc mieszkańcom Nowogrodu w czasie ich bitwy z suzdalczykami w 1169 r. I. JAZYKOWA, *Świat ikony...*, 236.

⁴⁸ Por. E. SMYKOWSKA, *Ikona. (Mały słownik)...*, 61.

⁴⁹ „Panagia” (z języka greckiego: „Najświętsza”) ukazuje Maryję w półpostaci, z wzniesionymi rękoma. Jeżeli jest Ona ukazana w całej postaci, wtedy wizerunek nosi nazwę „Wielka Panagia”. TAMŻE.

⁵⁰ O. POPOWA, E. SMIRNOWA, P. CORTESI, *Ikony...*, 115.

⁵¹ W ikonach wschodnich gest wzniesionych rąk w typie Oranta interpretuje się także jako błaganie. TAMŻE, 15.

⁵² T. ŠPIDLÍK, M. I. RUPNIK, *Mowa obrazów*, t. J. Dembska, Warszawa 2001, 99, 101.

modlitwę realizującą się w Jezusie Chrystusie Maryja staje się do Niego podobna⁵³.

Na koniec warto wskazać na jeszcze jedną ikonę maryjną, nawiązującą ściśle do idei wcielenia, a mianowicie na ikonę typu Oranta noszącą nazwę „Platytera”⁵⁴, co oznacza w języku greckim: „Większa niż niebo”. Ikona o tym imieniu wskazuje na Maryję jako na Tę, której łono jest szersze od nieba, ponieważ przyjęło nieogarnionego niczym Boga. W ikonie tej, na wysokości łona Maryi, także znajduje się medalion z Chrystusem-Emanuelem⁵⁵. Wizerunek ten, jak również ikona „Znak”, odsyła do obwieszczonego przed wcieleniem proroctwa Izajasza (7, 14): *Dlatego Pan da wam znak: oto Panna pocznie i porodzi Syna i nazwie Go imieniem Emmanuel*, wyrażając to proroctwo.

4. Podsumowanie

Każda ikona pozostaje w ścisłym odniesieniu do misterium wcielenia Boga, odnajdując w tymże misterium fundament dla swego sensu i istnienia, gdyż to dzięki wcieleniu możliwe okazało się przedstawianie Boga w sztuce. Rozważana w niniejszej refleksji idea wcielenia w ujęciu prawosławnym – chrześcijański Wschód to miejsce narodzin ikon – została uwyraźniona obrazowo w różnych wariantach ikony święta „Zwiastowanie”, ale także w wielu ikonach maryjnych typu Oranta np. w ikonie „Znak”, „Panagia”, „Platytera”. Ikony te, mimo że koncentrują się na misterium wcielenia, odsyłają również do Paschy Jezusa Chrystusa, stanowiącej dopełnienie tegoż misterium, akcentując ponadto rolę Maryi w dziejach zbawienia.

Dr Justyna Sprutta
Wydział Teologiczny UAM (Poznań)

ul. Targowa 9d/15
PL - 63-400 Ostrów Wielkopolski
e-mail: jsprutta@o2.pl

⁵³ TAMŻE, 101.

⁵⁴ „Platytera” jest tytułem Matki Bożej zaczerpniętym z hymnu: *Łono Twoje stało się większe od nieba*, z liturgii św. Bazylego Wielkiego. E. SMYKOWSKA, *Ikona. (Mały słownik)...*, 63. Por. też: E. POKÓRZYNA, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyni obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych*, Warszawa 2001, 121. M. Quenot pisze: *Przyjmując postawę właściwą wszystkim wybrańcom królestwa, Theotokos pozbawia się swojej własnej woli, aby przyjąć Tego, którego nie może pomieścić cała ziemia*. M. QUENOT, *Zmartwychwstanie i ikona...*, 122.

⁵⁵ Wzięję Dziecięcia w danym medalionie traktuje się też jako wzięję Zbawiciela z okresu przed wcieleniem. Por. O. POPOWA, E. SMIRNOWA, P. CORTESI, *Ikony...*, 15.

L'atto dell'incarnazione nell'icona (sull'esempio delle icone scelte)

(Riassunto)

Dopo aver delineato l'insegnamento della teologia ortodossa sull'incarnazione, l'autrice mette in luce gli elementi di quella teologia espressi nelle icone: annunciazione, "il Segno", "Panhagia", "Platitera". Le icone esprimono il mistero dell'incarnazione nella prospettiva pasquale e mettono anche in evidenza il ruolo di Maria nell'accoglienza del Figlio di Dio.